

Pēteris VANAGS

Latvijas universitetas

PASTABA DĒL LIETUVIŲ KALBOS TARMIŲ KLASIFIKACIJOS SAPŪNO IR ŠULCO 1673 METŲ GRAMATIKOJE

1673 metų Sapūno ir Šulco gramatikos antro fotografuotinio leidimo (Vilnius, 1997) įvadiniame straipsnyje a. a. Kazys Eigminas analizuoja šios gramatikos sudarytojo lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją ir rašo: „Gramatikoje skiriamos Mažosios Lietuvos (Rytų Prūsijos) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarmės.

Mažosios Lietuvos tarmė vadinama Kunigaikštiškosios Prūsijos (*Ducalis Prussiae*) tarme. [...]

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nurodomos tokios tarmės:

1. Žemaičių (*Samogitiae*);
2. Karališkosios Lietuvos (*Lithvaniae Regalis*);
3. Kunigaikštiškosios Lietuvos (*Lithvaniae Ducalis*). Pastaroji dar skirstoma į grynąją (*Pura*), pusiau žemaičiuojančiąją (*Semi-Samogitizans*) ir kuršiuojančiąją (*Curonizans*)“ (SŠ 16).

Toliau K. Eigminas klausia: „Kokios dabartinės tarmės atitinka nurodytąsias gramatikoje?“ (SŠ 16). Ir aiškina: „Žemaičiuojančioji patarmė tikriausiai bus rytinių ir pietinių pakraščių žemaičių [tarmės] šnektos. Kuršiuojančiąją patarmę dar sunkiau lokalizuoti, nors pavyzdžiai rodo, kad kuršiuojantys vietoj balsio *o* vartoja *a* [...]. Dabartinėse tarmėse tokia ypatybė pažįstama širvintiškiams ir uteniškiams“ (SŠ 17). Tik „Apie Kunigaikštiškosios Lietuvos grynosios tarmės ypatybes nėra jokių užuominų. Ar tik nebus ši tarmė painiojama su Kunigaikštiškosios Prūsijos tarme [...]“ (SŠ 17).

Šį aiškinimą, tik kiek trumpiau, K. Eigminas kartoja ir straipsnyje žurnale „Res Balticae“ (E i g m i n a s, 1995, 162–163).

Vis dėlto atrodo, kad K. Eigminas surado problemą, kur jos iš tikrųjų nebuvo. Ir tai atsitiko dėl dviejų gramatikoje vartotų tarmių pavadinimų: *Ducalis Prussiae* ir *Lithvaniae Ducalis*. Pirmiausia, šiedu pavadinimai nė karto nepavartoti greta, taigi jų negalima priešpriešinti vieno kitam. Antra, *Lithvaniae Ducalis* pavartotas gramatikoje tik vieną kartą 3 psl. (SŠ 66), pateikiant bendrą visų tarmių klasifikaciją.

Tiesa, SŠ 71 dar kartą paminėta „Kunigaikštiškosios Lietuvos tarmė“, kai K. Eigminas verčia originalo sakinį: „pro *o* in Genitivis Masculinorum primae terminationis, quod dialectus Prussiae Ducalis pura ubivis retinet, tum Samogitiae, tum Regalis Lithvaniae, tum Ducalis; & Samogitizans & Curonizans usurpata [...]“ – „Vietoje vyriš-

kosios giminės [vienaskaitos] kilmininko pirmosios galūnės *o*, kurią Kunigaikštiškosios Prūsijos tarmė visur išlaiko sveiką, tiek Žemaičių, tiek Karališkosios bei Kunigaikštiškosios Lietuvos tarmė – ir žemaičiuojančioji, ir kuršiuojančioji, vartoja *a* [...]“. Iš tikrųjų originalo sakinio dalis: „quod dialectus Prussiae Ducalis pura ubivis retinet“ turėjo būti verčiama „kurią grynoji Kunigaikštiškosios Prūsijos tarmė visur išlaiko sveiką“. Toliau einantys žodžiai „tum Ducalis; & Samogitizans & Curonizans“ irgi liečia Kunigaikštiškosios Prūsijos tarmes.

Taigi Sapūno gramatikoje Mažosios Lietuvos lietuviškos tarmės vadintos dviem vardais: *Lithvaniae Ducalis* (tik 1 kartą) ir *Ducalis Prussiae* (visais kitais atvejais). Ir jei pirmasis pavadinimas nėra korektūros klaida po *Lithvaniae Regalis*, tai Sapūnui abu jie buvo sinonimiški.

Kad *Lithvaniae Ducalis* Sapūnas vadino būtent Mažosios Lietuvos tarmes, buvo aišku ir jo amžininkams bei sekėjams. Tai suprato, pavyzdžiui, Pilypas Ruigys, savo „Lietuvių kalbos meletemos“ rankraštyje (1735 m.): „Explicite magis Theoph. Schultz in Gram. Lituana. p. 3. tres dialectos principales docet: 1. Samogitiae. 2. Lituanae regalis, scil. Polonicae, in M. Duc. Lituaniae, et 3. Lituaniae t. t. Ducalis, nunc Regni Prussiae“ (Ruigys, 1986, 346). Beje, šį tekstą į lietuvių kalbą vertė pats K. Eigminas: „Teofilis Šulcas lietuvių kalbos gramatikoje, p. 3, išsamiau moko, kad yra trys pagrindinės tarmės: 1) žemaičių, 2) karališkosios Lietuvos, t. y. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Lenkijos karalystėje, ir 3) vadinamosios kunigaikštiškosios Lietuvos, dabar Prūsijos karalystėje“ (Ruigys, 1986, 298). Tą patį Pil. Ruigys kartoja ir 1745 metais išleistame savo darbo vokiškame variante „Betrachtung der Littauischen Sprache...“: „Theoph. Schulz zeiget, pag. 3. Grammat. Lituana drey dialectos: 1.) den Semaitischen; 2.) den im Großherzogthum Littauen; 3) den in Preußen gebräuchlichen“ (Ruigys, 1986, 79).

Ir dabartiniams tyrinėtojams paralelus terminų *Lithvaniae Ducalis* ir *Ducalis Prussiae* vartojimas ne visada kėlė nesusipratimų. Galima paminėti, kad, pavyzdžiui, J. Palionis savo knygoje „Lietuvių literatūrinės kalbos istorija“ 1979 metais visiškai teisingai rašė, kad Sapūno ir Šulco gramatikoje: „Išskiriamos 3 tarmės: 1) Žemaičių (*Samogitiae*), 2) Karališkosios Lietuvos (*Lithvaniae Regalis*) ir 3) Kunigaikštinės Lietuvos (*Lithvaniae ducalis*), t. y. Rytų Prūsijos“ (Palionis, 1979, 96). Šis teiginys pakartotas ir antrajame J. Palionio knygos leidime (Palionis, 1995, 102).

LITERATŪRA

- Eigminas K., 1995, K. Sapūnas iniziatore della linguistica lituana, – Res Balticae, II, 157–164.
Palionis J., 1979, Lietuvių literatūrinės kalbos istorija, Vilnius.
Palionis J., 1995, Lietuvių rašomosios kalbos istorija, Vilnius.
Ruigys P., 1986, Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas, Vilnius.
SŠ – Sapūno ir Šulco gramatika, Vilnius, 1997.

Redaktoriaus prierasas. Redaguodamas a. a. K. Eigmino įvadinio straipsnio apie Sapūno ir Šulco gramatiką rankraštį, atkreipiau dėmesį į P. Vanago čia teisingai iškeltą dalyką. Man buvo žinomos ir cituotos J. Palionio darbų ištraukos. Net buvau sumanęs parašyti komentarą, tačiau vėliau šio ir kitų sumanytų komentarų atsisakiau – nesinorėjo velionio tekstą apkrauti savomis pastabomis. Iš jų ketinu kada nors paskelbti atskirą publikaciją.

Kas kita iš vertimo teksto iškritęs žodis „grynoji“ (lot. *pura*) – tai jau mano apmaudi klaida.

B. Stundžia